

TURBAN I HALIFA

Dževad Pleh

Čovjek je u svome zemaljskom obliku čuvar ose koja prolazi kroz svjetove privida do Onog Koji Jest. On u mnoštvu prepoznaje jedno, sporeći zbiljnost svemu "što nečemu slični" i što je "s nečim usporedivo".

(Rusmir Mahmutćehajić)

Čovjek na Zemlji jeste najviše znamenje u kojem se ogleda Zbilja. Kao takav on se tom istom čovjeku nudi kao najviša mogućnost i čvorište razvezivanja i raskrivanja Biti svega. "Onaj ko zna sebe, zna svoga Gospodara!"¹ - kaže Vjerovjesnik (mir i blagoslov Božiji neka su na nj!). Božije samoočitovanje, koje je snažno prisutno u svemu stvorenom, čovjeku je najlakše razabrati u samom sebi rudareći po tajnovitim dubinama svoga sopstva u kojem pulsira božanski Duh.² Iako je prvi čovjek stvoren od gline kao grnčarija što je,³ njegovu suštinu po kojoj on jeste mnogo više od živućeg stvora, kojom seže Istinu i razlikuje dobro od zla, ne čini glina već vječni božanski Duh što je kao "Dah Milostivog" udahnut u čovjeka.⁴ U tome je njegova "najljepša uspravljenost"⁵ u kojoj je stvoren.⁶ Ostaci ranijih Božijih objava također čuvaju spomen na Božije prvotno stvaranje čovjeka: "Potom reče Bog: 'Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci - svoj zemlji - i svim gmizavcima

što puze po zemlji!"⁷ Čovjek je kruna ukupnog stvaranja Božijeg i Njegov je najpotpuniji znak. U njemu je sabrano sve stvaranje. Ademova kruna, koju je nosio na glavi dok je boravio u Raju, o čemu nam govori Vjerovjesnikovo predanje,⁸ upućuje na ovaj smisao.

Razmatranje znakovne dvojnosti "turban⁹ i halifa¹⁰" u ovom radu trebalo bi osvijetliti njen položaj u nauku o znacima i razmotriti njenu vezu sa Predanjem, svetom znanošću i svetom umjetnošću. Nju čine lahko prepoznatljivi otisci među brojnim otiscima svete povijesti nepromjenjivog Božijeg Zakona rasuti širom svijeta pa i kod nas u Bosni. Bog je, naime, svemu svijetu postavio nepromjenjivi Zakon svoje Mudrosti i Volje kao jedinu normu njegova življenja i ponašanja. Za svijet nerazumne prirode stvorenja obznanio je Svoj pravolinijski Zakon (Sunnatullah), dok je za svijet razumne prirode stvorenja obznanio Svoj dvostruki Zakon: jedan koji uređuje život ljudskog tijela i regulira sve njegove putene navike (Šari'a) i drugi za one koji su istinski predanici Bogu, Zakon što ga islamska tradicija naziva Zakonom uspravnog hoda ili Zakonom pravoputnoga slijeda (As-Sirāt Al-Mustaqīm). To je Zakon srca, duha i duše, Zakon same ljudske nutrine, Zakon krajnjeg duhovnog ozbiljenja, i Zakon potpune ravnoteže. Ovaj Zakon je najdublje zasaden u savršenu prirodu poslanika Muhammeda (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj) i utisnut u njegovo srce u kome je kondenzirana svjetlost božanskoga Duha i na taj

način ga učinila čvorišnim prostorom božanske Mudrosti i Volje. To je sama svjetlost koja prolazi kroz sve segmente božanskoga Bitka u svijetu i cijelom svojom žestinom i sjajem se osvjetljuje o snježnu površ Poslanikova srca (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj), šireći se otuda snagom njegovih riječi (ḥadīṭ) i njegovih djela (Sunna) na cijeli svijet.¹¹ Jasan izvanjski znak "one duše koja cjelovito ozbiljuje ovaj Zakon"¹² nalazeći u Njemu svoj smisao i smiraj, jeste turban. On je znak njenog dostojanstva, uspravnog i ponosnog hoda, njene istinoljubivosti i uravnoteženog držanja.¹³ Turban se u Kur'ānu ne spominje izravno, mada se riječi: "... i ostatak onoga što su porodica Musaova i porodica Harunova ostavile...", u stavku koji govori o kovčegu koji su nosili meleki kao dokaz Talutove zakonite vlasti, (2:248) prema nekim tumačenjima koja navodi Kurtubi, uz Musaov štap (koji znači znanje o okomici) i ostatke ploča (koje predstavljaju Zakon), odnose i na Harunov turban (u čemu je duh Zakona).¹⁴ Za razliku od Kur'āna Vjerovjesnikovo predanje u više navrata govori o turbanu. Evo nekih:

- 'Ali (Bog bio zadovoljan s njim) prenosi riječi Vjerovjesnikove (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj), koji reče: "Turbani su krune Arapa. Njihovi zavoji su njihovi bedemi, a boravak u džamiji je vjerniku zaštita."¹⁵

- 'Ali donosi još jedno slično Predanje u kojem stoji: "U džamije ulazite ponizno i glava pokrivenih. Turbani su uistinu krune muslimana!", a po drugom predanju: "...U tome je obilježje muslimana!"¹⁶

- Hafiz Ibn 'Asākir od Muḡāhida prenosi da je rekao: "Allāh je naredio dvojici meleka da udalje Adema i Havu iz Njegove blizine pa je Džibril skinuo krunu Ademu sa glave, a Mikail raspleo vijenac, pri čemu je Adema zakačila jedna grančica. Adem je pomislio da će se na njega smjesta sručiti kazna, pa je pogoje glavu i zamolio: "Oprost, oprost!" Tada mu Allāh reče: "Zar bježiš od Mene?" "Ne, nego Te se stidim, Gospodaru", odgovori Adem."¹⁷

Navedena Vjerovjesnikova predanja o turbanu kao vijencu i njegova veza sa prvotnim Ademovim vijencem, upućuju na važno određenje čovjeka kao krune Božijega stvaranja, sposobnog da razlikuje istinu od laži i nosi

odgovornost provođenja Božije volje na Zemlji. Ovo određenje čovjeka u Kur'ānu je najpotpunije označeno nazivom "halifa", što znači: "nasljednik", "namjesnik". Devet puta se spominje u Kur'ānu, dva puta u jednini i sedam puta u množini. Navedeni u cijelosti, stavci Kur'āna koji sadrže ovaj naziv izgledaju ovako:

- A kad Gospodar tvoj reče melekima: "Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!" - oni rekoše: "Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv proljevati? A mi Te veličamo i, kako Tebi dolikuje, štujemo." On reče: "Ja znam ono što vi ne znate."¹⁸

- Ali, nazvaše ga (Nuha) lašcem, pa Mi u lađi njega i one koji bijahu uz njega spasismo i namjesnicima ih učinismo, a one koji dokaze Naše nisu priznavali potopismo, pa pogledaj kako su završili oni koji se na opomene nisu osvrtili!¹⁹

- Sjetite se da vas je On nasljednicima Nuhova naroda učinio; to što ste krupna rasta - njegovo je djelo. I nek su vam zato uvijek na umu Allāhove blagodati, da biste postigli ono što želite.²⁰

- I sjetite se da ste Njegovom voljom postali nasljednici Ada i da vas je On na zemlji nastanio: u ravnica njezinim palate gradite, a u brdima kuće klešete. I neka su vam uvijek na umu Allāhove blagodati, i ne činite zlo po Zemlji nered praveći!²¹

- O Davude, Mi smo te namjesnikom na Zemlji učinili, zato sudi ljudima po pravdi i ne povodi se za strašću da te ne odvede s Allāhova puta; one koji skreću s Allāhova puta čeka teška patnja na onom svijetu zato što su zaboravljali na Dan u kome će se račun polagati.²²

- On čini da jedni druge na Zemlji nasljeđujete i On vas po položaju jedne iznad drugih uzdiže da bi vas iskušao u onome što vam daje...!²³

- Mi smo drevne narode prije vas uništavali zato što nisu povjerovali kad su im poslanici njihovi jasne dokaze donosili. Oni nisu htjeli vjerovati. Tako Mi kažnjavamo narod nevjernički. Zatim smo vas poslije njih namjesnicima na Zemlji učinili, da bismo vidjeli kako ćete postupati.²⁴

- On vas čini nasljednicima na Zemlji; ko ne bude vjerovao, nevjerovanje njegovo je na njegovu štetu...!²⁵

- Onaj Koji se nevoljniku, kad Mu se obrati, odaziva, i Koji zlo otklanja, i Koji vas na Zemlji namjesnicima postavlja. - Zar pored Allāha postoji drugi bog? Kako nikako vi pouku da primitel!²⁶

Sposobnost upravljanja uvjetuje pravo nasljeđivanja. Čovjekovo nasljeđivanje Zemlje po Božijem zakonu podrazumijeva njegovo upravljanje, odnosno namjesništvo na njoj u ime Boga. Ovoj svetoj zadaći prethodio je opći savez između Boga i čovjeka (ar. miṭāq, heb. berit) koji je od samog početka, a sažet je u Božijem pitanju - "Nisam li Ja Gospodar vaš?", i ljudskom odgovoru - "Jesi, mi svjedočimo!"²⁷ Trag o ovom savezu čuva i Stari zavjet. Iz kazivanja o savezu s Ibrahimom i njegovim potomstvom jasno je vidljivo da je riječ o općem savezu čovjeka s Bogom, savezu koji započinje s Ademom, a zatim se obnavlja s Ibrahimom i njegovim potomstvom od koljena do koljena. O savezu s Ibrahimom Knjiga Postanka ovako kazuje: "Silno ću te rodnim učiniti; narode ću iz tebe izvesti; i kraljevi će od tebe izaći. Savez Svoj sklapam između Sebe i tebe i tvoga potomstva poslije tebe - Savez Svoj za vjekove: Ja ću biti Bogom tvojim i tvoga potomstva poslije tebe."²⁸ Prije Ibrahima, na sličan način spominje se savez s Nuhom i njegovim potomstvom nakon Potopa.²⁹ Nakon Ibrahima, Bog potvrđuje savez s Ishakom,³⁰ Jakubom,³¹ Musaom³² itd.

Ključni sadržaj saveza između Boga i čovjeka i najviši njegov smisao jeste u riječima: Nema boga do Boga, prema kojim čovjek treba usmjeriti svoj korak kako bi dosegao puninu svoju i ispunio zadaću svoju. Punina čovjeka je u ravnoteži koju donosi pokorno držanje spram Boga i miru koji daje ova ravnoteža. Primjeri ove punine koja zadivljuje jasno su vidljivi u svemu što nas okružuje. Ona je rezultat potpune predanosti Božijem zakonu i volji. - Zar ne vidiš da Bogu sedždu čine svi koji su u Nebesima i svi koji su na Zemlji, Sunce i Mjesec, zvijezde i planine, drveće i životinje - i mnogi od ljudi.³³ Pa iako izvanjski svijet u cjelini svjedoči Istinu, središnju ulogu u tom svijetu ima čovjek. Opće

učenje da je stvoren "na sliku Božiju" ukazuje na činjenicu da je čovjek znak jedinstva svih Božijih svojstava. On je Božiji namjesnik na Zemlji i najveći je od svih znakova.³⁴ Ademovo posrnuće izazvano kušanjem ploda sa zabranjenog drveta, čime je on zapravo posegnuo za znakom mimo njegovih viših značenja i tako se vezao za znak umjesto za označeno, proizvelo je zamućenost njegovog viđenja obzorja viših³⁵ što je podudarno sa njegovim izvođenjem iz Raja i spuštanjem na Zemlju gdje će i on i potomci njegovi biti zatočnici onoga što označava kušanje ploda sa zabranjenog drveta. Ipak veza s Nebom nije potpuno prekinuta. I Adem primi od Gospodara svoga neke riječi i On mu oprosti!³⁶ U Božijem odrješenju njegovog grijeha leži uže čovjekovog izbavljenja. Bog se smilovao na Adema i obećao Svoje direktno uputstvo. "Silazite iz njega svi! Od Mene će vam uputstvo dolaziti, i oni koji uputstvo Moje budu slijedili - ničega se neće bojati i ni za čim neće tugovati."³⁷ Ovo Svoje obećanje Milostivi Bog je ispunio slanjem velikog broja Svojih vjerovjesnika, odabranih od Ademovog roda koji čine sveti vjerovjesnički niz. Prema jednom Predanju (Šadūq), od Adema do Muhammeda bilo je stotinu dvadeset i četiri tisuće vjerovjesnika, od čega tri stotine i trinaest poslanika. Svima njima Bog je nadahnjivao i objavljivao jedno te isto znanje o Sebi i Jednosti Svojoj. I na početku i na kraju tog vjerovjesničkog i poslaničkog niza jest Muhammed, kao vječna bit vjerovjesničkog i poslaničkog znanja o Bogu, kao njegova punina. Vjerovjesnik kaže (Suyūṭī): Kada je Adem počinio grijeh koji je počinio, podigao je glavu prema nebu i rekao: "Preklinjem Te pravom Muhammedovim da mi oprostiš." Bog mu objavi: "A ko je Muhammed?" On odgovori: "Blagosloveno je Ime Tvoje! Kad si me Ti stvorio, podigoh glavu prema Prijestolju Tvome i tamo vidjeh ispisano: 'Nema boga osim Boga, Muhammed je poslanik Božiji.' Tako saznadoh da niko ne može biti u većoj časti u Tebe od onog čije Si ime stavio s Imenom Svojim." Onda mu Bog objavi: "Ademe, doista, on je posljednji od vjerovjesnika, od potomaka tvojih; i da nije radi njega, ne bih te ni stvorio."³⁸ 'Ali ibn Ebi Talib kaže: "Bog ga je poslao kao Vjerovjesnika Svog u ispunjenju datog obećanja

i upotpunjenju vjerovjesništva. Svjedočenje o njemu bilo je uzeto od svih vjerovjesnika. Lik njegov bio je dobro poznat, a rođenje njegovo časno.³⁹ "Allāh ga je izveo iz roda najodabranijeg i najčasnijeg mjesta zasada, od stabla istog iz kojeg je On izveo vjerovjesnike Svoje i podigao povjerenike Svoje. Porodica njegova⁴⁰ je porodica najbolja, rodbina njegova je rodbina najbolja, a stablo njegovo je stablo najbolje. Ono je izraslo u području svetom..."⁴¹ ...Njegovo ime je Ahmed,⁴² ('ahmad je najviši stupanj pridjevskog poređenja i znači "najhvaljeniji").⁴³ Svojim hvaljenjem Istine on je sebi hvaljenost priskrbio.⁴⁴ Bosna posvud odiše ovim počelom vjerske mudrosti. Pobožni mevludski spjev koji po svom značaju u najširim narodnim krugovima i načinu njegovog izvođenja, Bosnu čini posebno zanimljivom donosi i stihove koje skoro svi znaju, kao naprimjer:

Dragi Bože, milosti ti njegove
(Muhammedove),
od svakoga milosnika najbolje!
Bog stvorio Muhammeda najprije,
Pejgamber se on rodio najposlje⁴⁵

Poslanik Muhammed (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj) jeste najviši stupanj hvale Onog Koji Jest. "On je savršena mogućnost položena u svakom čovjeku, on je svjedočenje svakog znalca o Bogu i najava svakog nositelja znanja, jer je uzor one težnje kojom čovjek doseže blizinu u prelaženju različitih stupnjeva svoje usmjerenosti Krajnjem."⁴⁶ Dragocjenost ove težnje povećava još jedna mogućnost, mogućnost izbora za čovjeka da se uspinje ljestvama prema najvišem, da pada u propast, ili da luta bez znanja o okomici.⁴⁷ Svjedočenje s Prvotnog Dana⁴⁸ jeste polog u svakom čovjeku.⁴⁹ Od tada čovjek je bio na višem ili nižem stupnju oslobođenosti od varki ovisno o tome je li slijedio Svjetlost Hvaljenika. Oni koji su je znali i slijedili bili su poslanici i vjerovjesnici, oni koji ne odstupaju od Istine, oni koji životima svjedoče Istinu i pravednici.⁵⁰ A njihov prvak, najavljen i očekivan u svakom istinskom znanju jest Hvaljenik (Muhammed), uzor u kojemu je položen put svakom "ja" da dosegne najvišu blizinu Ja.⁵¹ O ovim znalcima kojih ima u svakom vremenu Zapovjednik vjernih 'Ali ibn Ebi Talib - mir neka je s njim! -

kaže: "Zemlja nikad nije bez onoga koji stoji uz Boga s dokazom, bilo otvoreno, ili općenito znano, bilo sa strahom, prikriveno, kako dokazi Božiji i znaci jasni ne bi bili opovrgnuti. Koliko je takvih i gdje su oni?! Boga mi, oni su malobrojni, ali - oni su pred Bogom izuzetno cijenjeni. Preko njih Allāh čuva dokaze Svoje i znake jasne, sve dok ih oni ne povjere drugima poput sebe i ne zasiju sjeme njihovo u srca onih koji su im slični. Znanje ih vodi razumijevanju zbiljskom, pa se tako povezuju s uzvišenim nadahnućem povjerenja. Oni smatraju laskim ono što oni u izobilju smatraju teškim. Njima je omiljeno ono što neznalice smatraju čudnim. Oni se druže sa svijetom ovim tijelima, dok su im duše povezane za mjesto najuzvišenije. Oni su Božiji namjesnici na Njegovoj zemlji i pozivatelji u Njegovu vjeru."⁵²

Turban je veliki znamen ovog namjesništva. Osnovu njegovog jezičkog značenja čini "zemlja, prah", što upućuje na čovjekovu vezu sa zemljom u smislu njegovog fizičkog podrijetla, životnog staništa i ponovnog spajanja s njom u času smrti.⁵³ Saznanje o ovoj činjenici ne daje mjesta osjećanju neovisnosti. U Knjizi Postanka Bog se obraća Ademu: "Sa znojem lica svojega ješćeš hljeb, dokle se ne vratiš u zemlju od koje si uzet; jer si prah i u prah ćeš se vratiti."⁵⁴ Ibrahim na sličan način osjeća ovu riječ: "Gle, sada bih progovorio Gospodinu; ako i jesam prah i pepeo."⁵⁵ Samo u poniznosti čovjek je vrijedan pred Bogom. Što se čovjek više spušta u poniznosti svojoj, Bog ga više uzdiže pred Sobom. Upitan šta poništava grijeh, Vjerovjesnik (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj) je odgovorio: "Suze, poniznost pred Allāhom i bolest."⁵⁶ U Bosni su ljudi od pera ostavili trag ovakvog izražavanja svoje poniznosti pred Bogom. Sebe su najčešće oslovljavali nazivima: "Al-'abd al-faqīr" (siromašni rob), "Al-'abd al-fakqīr al-ḥakīr" (siromašni i bezvrijedni rob) itd. Najizrazitiji primjer ovakvog izražavanja svakako je pečat Gazi Husrev-bega, poznatog namjesnika u Bosni u prvoj polovini 16. stoljeća koji je svim svojim bićem svjedočio Istinu, na kojem piše: "Husrev Al-faqīr ila al-Ġaniyy" (Husrev - ovisnik o Neovisnom). U njemu se jasno prepoznaju riječi kur'anskog stavka: "O ljudi! Vi ste siromasi, Allāh vam je potreban! Allāh je zbilja neovisan i

hvaljen!”⁵⁷ Ovu poniznost pred Bogom upravo izražava turban na glavi i zabrađeno lice jednim njegovim dijelom, na što ukazuju riječi ranije navedenog Predanja: “U džamije ulazite ponizno i glava pokrivenih.”⁵⁸ Sa ovim značenjem poniznosti, skromnosti i zadovoljstva, turban jeste kruna muslimana o čemu dalje govori isto Vjerovjesnikovo predanje. Njegovi namotaji su bedemi unutar kojih se čuva dostojanstvo “krune svega stvorenog”, onoga koji je oslobođen od varki, koji se uspinje ljestvama prema Najvišem, koji slijedi Svjetlost Hvaljenika, koji je usmjeren Krajnjem, onoga koji stoji uz Boga s dokazom, koji je Njegov namjesnik na Njegovoj Zemlji i pozivatelj u Njegovu vjeru.

Pred čovjekom su dvije izvjesnosti: sadašnjost i smrt. Turban izražava način kako premostiti ove izvjesnosti. “I budite svjesni Dana kada ćete biti Bogu vraćeni, i kada će svakom ljudskom biću biti uzvrćeno u punoj mjeri i kada nikome neće biti krivo učinjeno!”⁵⁹, - riječi su Kur’āna koje u turbanu nalaze svoj oblikovni i estetski izraz. “Estetičko osjećanje može biti potpora za intuiciju s istim razlogom kao naukovna zamisao i u mjeri u kojoj ljepota oblika otkriva intelektualnu bit.”⁶⁰ U umjetničkom smislu razvijeno platno turbana čini tek počelo u kojem miruje njegova najbolja mogućnost. Namotano u lijepe gužve oko glave u čemu je znak uma ili duha što je najviša razina postojanja čovjeka kao mikrokosmosa ono dobija svoj puni likovni izraz. Turban podsjeća na smrt. On je zapravo već pripremljena odjeća smrtna. Ovu postavku snažno podupiru riječi Vjerovjesnikovog predanja: “Umri prije nego umreš.”⁶¹ Spram živog ima ulogu djelatnu, da bude znak uspravna i ponosna hoda, dostojanstva i ravnoteže, krune i kraljevanja u ime Boga. Mrtvom, on je znak “smirenosti”⁶² u kojoj se čuva njegova položenost, te svjedok pređenog puta i obavljene zadaće. Pjesnik veli:

Zemlja je smrtnim sjemenom posijana
Ali smrt nije kraj Jer smrti zapravo i nema
I nema kraja Smrću je samo obasjana
Staza uspona od gnijezda do zvijezda⁶³

Ljudski život na Zemlji ne traje dugo. Nakon smrti njegovu vezu sa potomstvom i ovim svijetom produžava njegov nišan mahom načinjen od kamena u kome miruje kameni

princip trpnosti. Turban postavljen na uspravljen položaj kamenog nišana ukazuje na činjenicu da je samo Božije kraljevstvo vječno. Prema ovoj činjenici čovjek je moguć samo kao sluga u kraljevstvu Njegovom.⁶⁴

Kao znak namjesništva, turban oznamenjuje duhovnu vlast koja u svojoj završnici, nakon što je dugo bila isključivo pravo Jevreja, konačno prelazi na Muhammeda (Mir i blagoslov Božiji neka su na nj i njegovu časnu i blaženu obitelj) i Arape, drugi veliki duhovni tok sa istim izvorom. Na to svakako ukazuje i navedeno Predanje u kojem stoji: “Turbani su krune Arapa...” U ovom slučaju Muhammed nije niko drugi do tajanstveni Šilo, koga je navijestio Jakub netom pred svoju smrt: “Jakub zatim sazva sinove svoje pa reče: “Skupite se da vam kažem što će vas snaći u kasnije vrijeme... Od Jehude žezlo se kraljevsko, ni palica vladalačka od nogu njegovih udaljiti neće dok ne dođe Šilo - kome će se narodi pokoriti.”⁶⁵ “S njime je vladarska kruna zauvijek oduzeta od kraljeva i zauvijek predata u ime Boga prijateljima, slugama i robovima Božijim. Zemlja je tako učinjena hramom u koji su radi služenja Istini pozvani svi, da bi pristajanjem uzeli za svoga svjedoka Hvaljenog navjestitelja i opominjatelja i da bi tako bili svjedoci pred svim narodima.”⁶⁶

Dragocjene pologe među kojim bijaše i njegov turban, Vjerovjesnik (mir i blagoslov Božiji neka su na nj) pred svoj odlazak sa ovog svijeta predade ‘Aliju (mir neka je s njim), koji odraste i sazri u njegovoj blizini; koji voljaše Poslanika više i od samog sebe; koji ispuni zavjet vjernosti svoje Poslaniku kad je u trinaestoj godini svojoj javno rekao: “Vjerovjesniče Božiji, ja ću biti pomagač tvoj”, a Vjerovjesnik odgovorio spustivši ruku svoju na vrat njegov: “Ovo je brat moj, izvršitelj i nasljednik moj među vama”;⁶⁷ koji uze ruku najmlađe kćeri njegove Fatime i uz sinove svoje Hasana i Husejna činjaše blaženu obitelj njegovu čiju čast pred Bogom potvrđuju mir i blagoslov Božiji što ih zaziva svaki vjernik i vjernica u klanjanju svom; onaj za koga je Vjerovjesnik u Gadiru-l-Hummu, visoko podigavši obje njegove ruke, rekao: “Kome god sam ja predvodnik, ovaj čovjek, ‘Ali, jest njegov predvodnik. Bože, budi prijatelj onome koji je njegov prijatelj, budi neprijatelj onome koji mu se suprotstavlja, pomози onom koji mu pomaže

i napusti onog koji ga napusti”;⁶⁸ i za koga je Vjerovjesnik još rekao: “Ja sam grad znanja, a ‘Ali kapija na tom gradu. Zato, ko god hoće znanje treba ga učiti od Alije - mir neka je s njim!”⁶⁹ O svom životu s Poslanikom sam imam ‘Ali kaže: “Gledao sam svjetlost Objave i Poruke i udisao sam miris vjerovjesništva.”⁷⁰ Svjetiljka znanja predata je imamu ‘Aliju. U najjushitnijem govoru Zapovjednika pravovjernih primjeri su njegovog blistavog sažimanja. Govoreći o smrti i oživljenju imam ‘Ali kaže: “...A kada sve bivajuće dođe kraju, vremena se rastoče i oživljenje se primakne...” “Na njima će biti odjeća pokornosti, omotači potpune prepuštenosti i poniznosti. A vrijeme lukavština već je prošlo i nadanje se prekinulo. Srca su se od želja ispraznila i postala su brigom obuzeta. Glasovi su se u strahu stišali. Muka je stegla grlo. Strahovanja se uvećala. A uši drhte od glasa tutnjećeg, onoga koji poziva sudu konačnom i preuzimanju presude, kazne žestoke ili nagrade obilne.” “Sadašnjost je trenutak pogodan da se radi! O robovi Božiji, budući da je vrat slobodan od omče, a duh neokovan, sad imate vremena da tražite poduku. Tijela su vam zdrava. Slobodni ste okupiti se u zajednicu. Ostatak života je ispred vas. U prilici ste djelovati po volji. Postoji mogućnost za pokajanje i postoji prostranstvo potrebe prije nego što vas nadvladaju okolnosti i nevolje tjeskobe, strah i slabost prije nego dođe smrt očekivana i prije nego što vas zgrabi Silni i Moćni.”⁷¹

Gospodar Bog, vječno Jedan i Isti, bio je skrivena Riznica i da bi bio znan stvori stvorove i učini im Sebe znanim. Njegova svojstva raspršena su u ukupnosti stvaranja, a sabrana u čovjeku koji je sažetost te ukupnosti. Stvaranje koje samo odražava imena i svojstva Stvoritelja nije odvojivo od Njega, ali nije ni isto s Njim. Zbiljnost svijeta je u istosti sa Zbiljom, jer nema zbilje osim Zbilje. Njegova svrha je odraz i znak. Najvišu bit stvaranja čini čovjek u kome su položene najviše mogućnosti znanja Zbilje. Tek kroz njega skrivena Riznica postaje znana. On u sebi sažima sve znakove rasute po svijetu i ima pristup okomici, sedmoj zruci, ili sunčanom

stupu čija osa prolazi kroz sve razine postojanja i završava se u ljudskom srcu. Oblik srca u ljudskom tijelu ukazuje na vrh okomice. Razine postojanja u svijetu označene su dvojinom Neba i Zemlje. Nebo čini višu, a Zemlja nižu razinu postojanja. Iznad Neba je Um. On je čista svjetlost i prvi je stvoren. “Ova prvotnost ga čini najbližim Bogu, ali on je i iznad svakog pojedinačnog oblika. Zato je moguće reći da je Um najprožetiji Nestvorenim.”⁷² On je odražen u svemu i sve što je njime ozračeno svjedoči Jednost. “Zato Um povezuje svijet pojava sa Nestvorenim Stvoriteljem i prožima sve pojave Istinom.”⁷³ Kako je čovjek mali kosmos, ovoj razini stvaranja odgovara ljudski um ili duh kao sasvim adekvatna razina njegovog postojanja. Njegovim svjetlom kroz srce čovjeku je dostupna natpojedinačna stvarnost koju odražava Um. To je intuitivno znanje, ili nadrazumna umnost koja u mnoštvu vidi Jednost, u kretanju Mir, u konačnom Beskonačno. U lancu ukupnog stvaranja Zemlja je na najnižoj razini. Položenost koja znači mnoštvo je njeno svojstvo. Njoj odgovara putenost i tijelo kao najniža razina ljudskog postojanja. Onome što je između Neba i Zemlje odgovara ljudski razum. U odnosu na intuiciju on je kao Mjesec u odnosu na Sunce. Zavisno od količine upijene svjetlosti i da li djeluju skupa može da bude potpora odraženom Umu, sam, međutim, posve je nepouzdan i varljiv. Nebu odgovara duša. Ona je najbliža duhu i koristi se njegovim svjetlom. Sveto uže izbjavljenja u kome je odraženo sedmo Nebo i kojim se čovjek uspinje prema višim stupnjevima svoje punine i premošćuje razdaljinu između Zemlje i Neba čini Predanjsko znanje bez kojeg bi čovjek lutao bez znanja o okomici. Čuva ga lanac Božijih vjesnika na čijem početku i kraju jeste Hvaljenik Muhammed kao njegova bit i punina. Ovaj vjesnički lanac i predanjsko znanje ostalo iza njih čini dovršen divan most između dvije obale. Završni, ali i najvažniji kamen na njemu jeste Hvaljenik u kome se smiruju sile dviju obala. Težnja ka potpunosti je smisao ljudskog postojanja. Njena mogućnost je u spoznaji istine, a spoznaja jeste put. Čisti um ili nadrazumna umnost mogu cvasti jedino u predanjskoj pravoj vjernosti.⁷⁴ Svi koji su ozračeni vjesničkim svjetlom, ili svjetlom

predanja čine posude u kojima se čuva predanjska mudrost. Najbolja je ona koja najbolje čuva preuzeti polog. Oni stoje uz Boga s dokazom. Oni su nasljednici milosti Božije i sluge u kraljevstvu Njegovom. Turban koji znači poniznost i siromaštvo njihov je znak. Kao odjeća smrti označava onog ko iz svoje sadašnjosti seže smrt koja nije kraj već početak. Mnoštvom svojih navoja on označava savršeno kretanje u krugu oko tajnovitog središta svoga bivstva u čemu je znak konačnosti svijeta i vječnosti kraljevstva

BILJEŠKE:

¹ Muṣṭafā bin 'Abdullāh (poznat kao Ḥaġi Ḥalīfa), *Kašfu az-zunūn*, Bayrūt, 1992., I / 1362.

² Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam*, prijevod: E. Karić i R. Hafizović, Sarajevo, 1995., str. 44.

³ Kur'an, LV, 14

⁴ Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik, preveo Enes Karić, Sarajevo, 1995., (XXXII, 7-9) i bilješka 1., str. 415

⁵ Rusmir Mahmutćehajić, "Bosansko pitanje o svijetu", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, 1999., br. 5 - 6, str. 431.

⁶ Kur'an kaže: Doista, stvorismo čovjeka u najljepšoj uspravljenosti. (XCV, 4)

⁷ Biblija, *Knjiga Postanka*, I, 26 - 27

⁸ Selman navodi Predanje u kojem stoji: "Kad je Adem (Mir Božiji neka je na nj) spušten iz Raja na glavi je imao vijenac pa su grančice Alojeva drveta otpadale od njega." (Ibn al-Aṭīr al-Ġazarī, *An-Nihāyatu fī ġarībī al-ātār*, Bayrūt, 1979., 1 / 73)

⁹ Turban (ar. 'imāmah, perz. dulband), pokrivalo glave muškarca muslimana nepoznatog orijentalnog porijekla. Čini ga dugo platno namotano oko glave ili unutarnje kape. Platno turbana, obično izrađivano od fine tanke lanene ili pamučne tkanine, u dužinu može da seže i do 45 metara. Riječ turban potječe od arapskog korjena t a r a b a (posuti zemljom, biti u prašini ili na tlu) iz čega je izvedena riječ turāb (zemlja, prašina), (pl. 'atribah, tīrbān). Od arapskog oblika tīrbān, koji je množina, nastala je turska riječ türban u jednini sa istim značenjem (vidi: Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lugat*). Moguće je da je ova riječ u turskom jeziku dobila novu upotrebu i novo značenje. Postoji i druga mogućnost nastanka

Božijeg. Oni su također i znak bedema na gradu znanja u čijem središtu je kruna najviše spoznaje u hvali. U njegovom kružnom principu je znak kosmičkog kretanja na kojem stoji savršena kosmička ravnoteža. Prisutan na glavi označava čovjeka kao mali kosmos. Konačno kruženje oko središta ukazuje na postojanje unutarnjeg i vanjskog gdje svaka vanjskost ima svoj prauzor u unutarnjem i gdje je sve vanjsko izvedeno iz unutarnjeg.

ovog pojma. Od različitih oblika perzijske riječi terband, dulband (namotana traka, poveza-turban) nastala je turska riječ tülbent sa istim značenjem. Ova riječ je preko francuskog jezika prešla u Evropu prvo kao torbant, a potom turban, odakle se nekim slučajem ponovo vratila u turski jezik kao türban, ali sada u značenju pokrivala glave za žene, a ne i za muškarce. Svakako treba reći da tumačenje koje Oxford Dictionary daje o korijenu ovog pojma gdje se njegov krajnji osnov svodi na tulipan jeste vrlo sporno. Nekako bi i moglo stajati da je riječ tulipan izvedena iz njega, ali ne i obratno. Turban se ne spominje izravno u Kur'anu osim što riječi: "...i ostatak onoga što su porodica Musaova i porodica Harunova ostavile..." (II, 248), po mišljenju nekih komentatora Kur'ana koje navodi Qurtubi, upućuju na Harunov turban koji je uz Musaov štap i ostatke kamenih ploča činio sadržaj zavjetnog kovčega - znaka saveza Božijeg sa Sinovima Israilovim. Iz više Vjerovjesnikovih predanja koja govore o turbanu da se razabralo da je njegov smisao u direktnoj vezi sa ulogom čovjeka na zemlji. On je označen kao kruna u čemu je znamen Božijeg namjesništva, duhovne vlasti i vođstva u ime Boga. Džibril je po Božijem naređenju zamijenio Ademu (Mir Božiji neka je na nj) vijenac koji je imao na glavi pri silasku iz Raja, sa turbanom. Turban je zapravo zemaljska zamjena čovjeku za rajski vijenac njegovog praoca. Stari zavjet izravno spominje turban na više mjesta. Hebrejski naziv misnepet - nastao od riječi senīp (tanko laneno platno u vidu šala dugo šesnaest lakata), namotano oko glave doslovno znači turban namijenjen Prvosvešteniku (kōhēn haggādōl), odnosno Aronu (vidi: Tora, II, 28:4, II, 28:39). Srodna riječ u arapskom jeste kanīf (veo, koprena, štit) od glagola kannafa - "opkoljavati,

okruživati, ograđivati". Riječ pe'ēr - također označava turban (Izaija, 3:20, 61:3, 61:10). I konačno, riječ senīp - koja znači pokrivanje glave općenito, koristi se kao oznaka za turban običnog čovjeka (Job, 22:14, Izaija, 3:23). Najčešća boja turbana je bijela. Vjerovjesnik je nosio bijeli turban. Spominje se još crvena i zelena boja turbana. Crvene turbane su nosili meleki na Uhudu i Hunejnu. Zeleni turbani su oznaka Vjerovjesnikovih potomaka (mir i blagoslov Božiji neka je na nj). Kaže se da je Džibril nosio turban od svjetlosti (Rječnik sinonima, J. Chevalier i A. Gheerbrant, Zagreb, 1989.)

¹⁰ Halifa (ar. ḥalifa, pl. ḥulafā', ḥalā'if, "nasljednik", "namjesnik") Pojam halifa izveden je iz glagola ḥalafa (on je slijedio [iza nekog ili nečeg]) korišćen je u kur'anskom slikovitom prikazivanju (2:30) da bi označio čovjekovu zakonitu nadmoć na Zemlji što je najprikladnije prevedeno izrazom "on će naslijediti Zemlju" (u smislu njezina davanja kao imetka). "Čovjekovo nasljeđivanje Zemlje", ili ḥilāfa, jest Božija volja koja se ostvaruje Božijim darivanjem čovjeku naročitih sposobnosti i mogućnosti; ḥilāfa podrazumijeva odbijanje čovjekove tvrdnje da je on neovisan i gospodar svoje sudbine. Tako ḥilāfa znači čovjekovu sposobnost lučenja pravog od krivog, istine od laži. (vidjeti bilješku ḥilāfa, Nehdžu-l-belaga, prijevod: R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, Zagreb, 1994., str. 26). Riječ halifa u spomenutom stavku Kur'āna, po mišljenju Ibn Mes'ūda, Ibn Abbāsa i većine drugih znalaca u vjeri, označava Adema (Mir Božiji neka je na nj) kao Allāhovog namjesnika na Zemlji u provođenju Njegovih zakona i zapovijedi. Ovu zadaću će iz generacije u generaciju "nasljeđivati" njegovi dostojni potomci do Sudnjeg dana. Ista riječ u kur'anskom stavku (38:26) koja se odnosi na Davuda (Mir Božiji neka je na nj) znači "kraljevanje u ime Boga" radi uspostavljanja dobra i suzbijanja zla i nastavljanja onoga što su činili vjerovjesnici i plemeniti prvaci prije njega. Riječ halifa spominje se u Kur'ānu na više mjesta: II; 30, XXXVIII; 26, VI; 165, X; 14, X; 73, XXXV; 39, VII; 69, VII; 74, XXVII; 62. U osnovi, svaki čovjek je halifa po svojoj mogućnosti koju nosi u sebi, ali se ne ostvaruju svi kao takvi. (22:18) Ovako prikazan pojam halife u Kur'ānu moguće je prepoznati i u Bibliji, koju čine ostaci ranijih Božijih objava preostalih nakon mnogih izmjena. U kršćanskoj tradiciji zasnovanoj na Bibliji postoji ustanova "vicegerency of God" (Božije namjesništvo) koju čini duhovno svećeničko vodstvo sa papom na čelu kao Kristovim nasljednikom. Papa je označen i kao Pontifex maximus, što doslovno znači Veliki mostar. Ova oznaka upućuje na njegovu ulogu premostitelja dviju udaljenih razina - Zemlje i Neba. (Matej, 16:19, 18:18, 20:23) "Jer vam kažem, zaista,

sve što svežete na zemlji biće svezano na nebu, i sve što razdriješite na zemlji biće razdriješeno na nebu" (Matej, 18:18). Biblijski pojam 'iš ḥā'elōhīm - (čovjek Božiji) koji se naročito odnosi na vjerovjesnike obdarene čudotvornim sposobnostima kao što je npr. Elizej, također nosi značenje namjesnika Božijeg (2. k. kraljeva, 4:7, 4:9, 4:16, 5:8, 5:15), (2. p. Petrova, 1:21). Spominje se i doslovno nasljeđivanje Zemlje (kleronomein Tēn Gēn) koje će pripasti pravednicima (sādīq). (Psalmi, 37:9, 37:22, 37:29, 37:34), ali i nasljeđivanje vječnog života u kraljevstvu Božijem (Posl. Efežanima, 1:11), (Posl. Titu, 3:7), (Posl. Rimljanima, 8: 14 - 17), (Djela apostolska, 20:32, 26:18).

¹¹ Rešid Hafizović, O načelima islamske vjere, Zenica, 1996., str. 194.

¹² Isto, str. 195.

¹³ Frithjof Schuon, Comprendre l'Islam, shap. II.

¹⁴ Kur'ān kaže: "Dokaz njegove vlasti - reče im vjerovjesnik njihov - biće kovčeg koji će vam stići i koji će meleki nositi, u kome je smirenje za vas od Gospodara vašeg i ostatak onoga što su ostavile porodica Musaova i porodica Harunova. To vam je zaista dokaz, ako ste vjernici!" (II, 248)

¹⁵ Al-Kadā'ī, Musnadu aš-šihāb, Bayrūt, 1986., 1 / 75, str. 68.

¹⁶ Al-Gurḡānī, Al-Kāmilu fī du'afā'i ar-rigāl, Bayrūt, 1988., 6 / 417, str. 1900.,

¹⁷ Ibn Kaṭīr, Qaṣaṣu al-anbiyā', preveo: Ahmed Adilović, Zenica, 1997., str. 27.,

¹⁸ Kur'ān, II, 30.

¹⁹ Kur'ān, X, 73.

²⁰ Kur'ān, VII, 69.

²¹ Kur'ān, VII, 74.

²² Kur'ān, XXXVIII, 26.

²³ Kur'ān, VI, 165.

²⁴ Kur'ān, X, 13 - 14.

²⁵ Kur'ān, XXXV, 39.

²⁶ Kur'ān, XXVII, 62.

²⁷ Kur'ān, VII, 172.

²⁸ Knjiga Postanka, 17: 6 - 7.

²⁹ Isto, 9: 8 - 9.

³⁰ Isto, 18: 20 - 21.

³¹ Isto, 31: 13.

³² Knjiga Izlaska, 19: 5 - 6.

³³ Kur'ān, XXII, 18.

³⁴ Rusmir Mahmutćehajić, O nauku znaka, Sarajevo, 1996., str. 5.

³⁵ Isto, str. 6.

³⁶ Kur'ān, II, 37.

³⁷ Kur'ān, II, 38.

³⁸ Martin Lings, Muhammed - život njegov osnovan na vrelima najstarijim, prijevod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1995., str. 226 - 227 (bilješka: R. Mahmutćehajić)

³⁹ Nehdžu-l-belaga, prijevod: R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, Zagreb, 1994., Govor 1, str. 53.

⁴⁰ Poslanikova porodica, (ar. 'ahl al-bayt) znači "čeljad kuće", "kuća", "čeljad obitelji", "obitelj". Pojam je spomenut dva puta u Kur'ānu, jednom za čeljad kuće Ibrahimove (XI, 73) i drugi put za čeljad kuće Muhammedove (XXXIII, 33). Ovo posljednje spominjanje čeljadi vezano je za poznato Predanje o "okupljanju pod pokrivačem", pa se to u doslovnom smislu odnosi na 'Alija, Fatimu, Hasana i Husejnu, kao čeljad Poslanikove obitelji. Za njih Poslanik kaže: "Bože, oni su obitelj moja." Poznati Vjerovjesnikov govor u Gadiru-l-Humu objasnio je položaj "Blažene obitelji" u cjelini vjere. "Pozvan sam ", rekao je tada Vjerovjesnik, "i približio mi se čas da odgovorim. Došlo mi je vrijeme da odem od vas. Ostavljam među vama iza sebe dvoje. Ako uz njih pristanete nikada nećete zalutati. To je Knjiga Božija i potomstvo moje iz obitelji moje. Oni se neće odvojiti dok vas ne dovedu meni na Vrelo." (Vidjeti bilješku R. Mahmutćehajića u prijevodu knjige: Martin Lings, Muhammed - život njegov osnovan na vrelima najstarijim, Zagreb, 1995., str. 350.)

⁴¹ Nehdžu-l-belaga, prijevod: R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, Zagreb, 1994., str. 92.

⁴² Kur'ān, LXI, 6.

⁴³ Martin Lings, Muhammed - život njegov osnovan na vrelima najstarijim, Zagreb, 1995., (bilješka: R. Mahmutćehajić), str. 315.

⁴⁴ Martin Lings, Šta je sufizam, prijevod i uvod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., str. 6.

⁴⁵ Zbirka mevluda, Sve stvoreno učini se veselo, Mevlud Salih Gaševića, Sarajevo, 1988., str. 63. i 51.

⁴⁶ Titus Burckhardt, Uputa prema unutarnjem učenju Islama, prijevod i uvod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., str. 9.

⁴⁷ Kur'ān, I, 5 - 7.

⁴⁸ Kur'ān kaže: "I kad je Gospodar tvoj iz kičmi Ademovih sinova izveo potomstvo njihovo i zatražio od njih da posvjedoče protiv sebe: 'Nisam li Ja Gospodar vaš?' - oni su odgovorili: 'Jesi, mi svjedočimo!' - i to zato da na Sudnjem danu ne reknete: 'Mi o ovome nismo ništa znali.'" (VII, 172.)

⁴⁹ Kur'ān kaže: "Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobjegli da ga ponesu, ali ga je preuzeo čovjek - on je zaista prema sebi nepravedan i lahkomišlen." (XXXIII, 72)

⁵⁰ Kur'ān, IV, 69.

⁵¹ Titus Burckhardt, Uputa prema unutarnjem učenju islama, prijevod i uvod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., str. 9 - 10.

⁵² Staza rječitosti (Nehdžu-l-belaga), prijevod: R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, Zagreb, 1994., Izreka 147., str. 224.

⁵³ Riječ turāb od glagola tariba, pl. 'atribah, tirbān u značenju "zemlja", "prah", "prašina" više puta se spominje u Kur'ānu u različitim oblicima i značenju. "...On vas od zemlje stvara..." (XXX: 20, XXXV:4, XL:67), "...Kamo sreće da sam prašina ostao" (LXXVIII: 40). Tariba znači "osiromašiti", "priljepiti se za zemlju". "...ili siromaha ubogog (nahraniti)" (XC: 16), tj. onoga koji je dohvatio dno u siromaštvu. Četvrta forma glagola 'atraba opet znači "zaimati", "postati imućan", "neovisan", kao kada imetak dostigne količinu zemlje (kod nas poznata izreka "imati para ko' blata"). Ovdje turāb doslovno znači 'ard (zemlja). Isto značenje imaju tayrab, pl. tayārib, tawrab, pl. tawrāb. Riḥ turabah znači "zemljani vjetar koji dolazi sa prašinom". Glagolski oblik ovog pojma u značenju "osiromašiti" spominje se i u Vjerovjesnikovom predanju: "Na tebi je da vjernicu uzmeš, siromah bio!" Taribat yadāka - (da Bog da) osiromašio!, nema narav stvarne kletve, to je samo uzrečica koja se koristi od milja. Ovim predanjem se upozorava ženik da ga ne bi mimoišla vjernica pa da ne nađe ono za čim čezne, i osiromaši, a da i ne osjeti. Bāriḥ tarib jeste vjetar u kome je prašina. Tarā'ib je grudni koš. Jednina je taribah. - koja izlazi između kičme i grudi (LXXXVI: 7). 'Atrab označava vrsnice, istih godina. "...a sve bit će vrsnice" (LVI:37), "i djevojke mlade iste dobi" (LXXVIII: 33), "A kod njih one djevice kratkih pogleda, istih godina" (XXXVIII: 52) Ovo znači da su vrsnice ili podizane skupa prema njihovoj visini i sličnosti prsa, ili zbog njihovog istodobnog dolaska na Zemlju, ili su se kao djevojčice skupa igrale sa zemljom. (vidi: Abu al-Qāsim Ḥusayn ar-Rāgib (umro: 503. H.), Mu'ğamu mufradāti 'alfazi al-Qur'ān), Bayrūt, 1972., str. 70.)

⁵⁴ Knjiga Postanka, 3:19.

⁵⁵ Knjiga Postanka, 18:27.

⁵⁶ Alauddin Al-Mutteqī Al-Hindī, Kanzu al-'ummāl, Dimašq, 1989., XVI, 44154.

⁵⁷ Kur'ān, XXXV, 15.

⁵⁸ Muqanna'a (ogrnut, pokrivene glave), trpni oblik glagolske imenice druge glagolske forme qanna'a (spustiti vratno perje /pijevac/, zadovoljiti, staviti veo), općepoznat način izražavanja skromnosti tako što se dijelom otpuštenog kraja turbana prekrije donji dio lica.

⁵⁹ Kur'ān, II, 281.

⁶⁰ Titus Burckhardt, Uputa prema unutarnjem učenju Islama, prijevod i uvod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., str. 106., bilješka 7.

⁶¹ R. Mahmutćehajić, Riječi kao boje zdjela, Sarajevo, 2000., str. 42.

⁶² Kur'ān kaže: "A ti, o dušo smirena, vrati se Gospodar suvome zadovoljna, a i On tobom zadovoljan, pa

uđi među robove Moje, i uđi u Džennet Moj!” (LXXXIX, 27 - 30.)

⁶³ Mak Dizdar, Kameni spavač, Sarajevo, 1999., str. 116.

⁶⁴ Kur’ān kaže: “A ljude i džine stvorio sam samo da Meni robuju! (LI, 56)

⁶⁵ Knjiga Postanka, 49: 1 - 10.

⁶⁶ Martin Lings, Šta je sufizam, prijevod i uvod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., str. 7.

(Kur’ān kaže: “I Mi smo tako vas učinili zajednicom središnjom da biste bili svjedoci protiv svijeta ostalog, i da Poslanik bude protiv vas svjedok...” (II, 143)

⁶⁷ Martin Lings, Muhammed - život njegov zasnovan na vrelima najstarijim, prijevod: R. Mahmutćehajić, Zagreb, 1995., str. 61.

⁶⁸ Isto, str. 365.

⁶⁹ Staza rječitosti (Nehdžu-l-belaga), prijevod: R. Mahmutćehajić i M. Hadžić, Zagreb, 1994., str.15.

⁷⁰ Isto, str. 15.

⁷¹ Isto, Govor 82, str 79 - 81.

⁷² Mak Dizdar, Kameni spavač, pogovor: R. Mahmutćehajić, Sarajevo, 1999., str. 213.

⁷³ Isto, str. 213.

⁷⁴ R. Mahmutćehajić, Riječi kao boje zdjela, Sarajevo, 2000., str. 60.

m